

ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՁԵՐՔԱԿԱԼՄԱՆ ԵՎ ԲԵՐՄԱՆ ԵՆԹԱՐԿԵԼՈՒ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Արման Թաթոյան

*ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ,
ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

Մարդու անձնական ազատության իրավունքը կյանքի և ազատության բնական իրավունքներից ածանցված, պետության կողմից ճանաչված, նրա ֆիզիկական ազատությունն արտահայտող հնարավորությունն է¹: ՀՀ սահմանադրության 27-րդ հոդվածն ամրագրում է յուրաքանչյուր անձի՝ անձնական ազատության իրավունքը՝ որպես անձի հիմնական սահմանադրական իրավունք: Ավելին, սահմանադրական այդ դրույթով հստակ սահմանվում են այն իրավական երաշխիքները, որոնք կոչված են ապահովելու ազատությունից զրկվելու դեպքում անձի նվազագույն իրավունքների ամբողջական իրացումը:

Անձի անձնական ազատության իրավունքն իր ամրագրումը և բովանդակային բացահայտումն է ստացել մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Այսպես, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 3-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր ոք կյանքի, ազատության և սեփական անձի անձեռնմխելիության իրավունք ունի:

«Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 9-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր մարդ ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել քմահաճ ձերբակալման կամ կալանքի տակ պահվելու: Ոչ ոք չպետք է զրկվի ազատությունից այլ կերպ, քան այնպիսի հիմքերով և այնպիսի ընթացակարգին համապատասխան, որոնք սահմանված են օրենքով:

Անձի անձնական ազատության իրավունքն իր բովանդակային բացահայտումը և երաշխավորումն է ստացել «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայում (այսուհետ՝ Կոնվենցիա): Այսպես, Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ազատությունից զրկել այլ կերպ, քան կոնվենցիոն հոդվածում նշված դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասը վկայակոչում է անձի ազատության մեջ

¹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրության մեկնաբանությունները, Երևան, 2010, էջ 187: <http://www.osce.org/hy/yerevan/74940?download=true>

գտնվելու կանխավարկածը¹, համաձայն որի՝ ազատությունից զրկելը չպետք է պայմանավորված լինի կանայականությամբ: Ավելին, անձին ազատությունից զրկել կարելի է միայն օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում:

Պարզելու համար՝ արդյոք անձի ձեռքարկումը կամ կալանավորումը կարող է Կոնվենցիայի իմաստով որակվել «ազատությունից զրկել», Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) նախևառաջ ուսումնասիրում է ազատությունից զրկելու բնույթը, ազատությունից զրկելու օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերը: Օբյեկտիվ կողմը ներառում է ազատությունից զրկման վայրը և պահման ժամանակը, սուբյեկտիվ կողմը՝ անձի համաձայնությունը²:

Եվրոպական դատարանի իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ազատությունից զրկելու ամենատարածված դեպքերից է, երբ իրավապահ մարմինը, ուժի գործադրմամբ կամ առանց դրա, անձին արգելում է լքել իր գտնվելու վայրը կամ պահանջում է իր հետ գնալ մեկ այլ վայր, կամ անձը ստիպված է հետևել ոստիկանի կամքին: «Ազատությունից զրկել» են համարվում նաև անձին փողոցում մի քանի ժամով կանգնեցնելը և հեռանալն արգելելը³ կամ, օրինակ, ոստիկանության բաժնից դուրս գալն արգելելը, նույնիսկ եթե անձն այնտեղ է գնացել իր կամքով՝ առանց իրավապահ մարմինների կողմից ուժի գործադրման⁴: Եվրոպական դատարանը Շիմովոլոսն ընդդեմ Ռուսաստանի (Shimovolos v. Russia) գործով կայացրած վճռում «ազատությունից զրկել» է որակել նույնիսկ դիմումատուին ոստիկանության բաժին տեղափոխելը և այնտեղ շուրջ 45 րոպե պահելը⁵:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ Եվրոպական դատարանը Դե Ուալդը, Ումսը և Վերսիպյան ընդդեմ Բելգիայի (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium) գործով կայացրած վճռում նշել է, որ ազատությունից զրկված լինելու փաստի գիտակցումն այս հարցում որոշիչ չէ: Որոշիչ է միայն այն հանգամանքը, որ անձն այլևս չի կարող լքել իր գտնվելու վայրը⁶: Այս համատեքստում անհրաժեշտ է նշել, որ «գտնվելու վայրը» չի վերաբերում միայն խցին. դա կարող է լինել ցանկացած վայր, այդ թվում նաև տրանսպորտային միջոց⁷:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածը կիրառելի է նաև այն դեպքերում, երբ օրինակ՝ անձը ազատությունից զրկվել է հասարակական կարգը խախտելու համար, սակայն նրա արարքը կամ դրսևորած վարքագիծը քրեորեն պատժելի չէ⁸:

Մեր երկրում անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանադրական

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի կիրառության ձեռնարկ, Եվրոպայի խորհուրդ, 2002, էջ 8: [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05\(2004\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05(2004).pdf), էջ 7:

² Տե՛ս Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի ուղեցույցը, էջեր 5-7:

http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf,

³ Gillan & Quinton v. UK, 12 հունվարի 2010 թ., գանգատ թիվ 4158/05:

⁴ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի կիրառության ձեռնարկ, էջ 17-18:

⁵ Shimovolos v. Russia 21 հունիսի 2011թ., գանգատ թիվ 30194/09:

⁶ De Wilde, Ooms and Versyp ընդդեմ Բելգիայի, 18 նոյեմբերի 1970թ., գանգատներ թիվ 2832/66, 2835/66, 2899/66:

⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի կիրառության ձեռնարկ, էջ 18:

⁸ «The Participants in the Trial: With Particular Reference to Criminal Proceedings», հատոր 273, էջ 30:

հիմքերն ամրագրված են ՀՀ սահմանադրության 27-րդ հոդվածում, որն ամրագրում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով...»:

Անձի անձնական ազատության իրավունքի՝ իբրև Սահմանադրությամբ հռչակված հիմնական իրավունքի ապահովմանն ուղղված Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի իրավական բովանդակությունը պետք է բացահայտվի՝ որպես ելակետ ընդունելով միջազգային իրավական փաստաթղթերի, մասնավորապես՝ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի դրույթները և դրա մեկնաբանությունները Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի շրջանակներում: Ասվածն առավել հիմնավորվում է այն բանի հաշվառմամբ, որ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի դրույթները ոչ միայն համահունչ են Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի դրույթներին, այլև, ըստ էության, գրեթե նույնությամբ կրկնում են դրանք:

Այս առումով ելակետային է 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության կարգավորումներով որդեգրված այն սկզբունքը, որով անձի հիմնական իրավունքները և ազատություններն իրենց սահմանադրական ամրագրումը և բովանդակային բացահայտումը պիտի ստանան՝ հիմք ընդունելով մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջազգային իրավաբանությունը և իրավական զարգացումները: Այս հայեցակարգային մոտեցումն իր առարկայացումն է ստացել նաև Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի կարգավորումներում՝ առաջին հերթին «ազատությունից զրկման» գաղափարի՝ միջազգային իրավական մոտեցումներին համահունչ բովանդակային ընդգրկման և համապատասխանաբար իրավական երաշխիքների ապահովման տեսանկյունից:

Սահմանադրությամբ երաշխավորված անձի հիմնական իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող դրույթների՝ միջազգային իրավունքի հանրաձանաչ սկզբունքներին ու նորմերին համահունչ այդպիսի մեկնաբանության պահանջն ուղղակիորեն բխում է հենց սահմանադրական կարգավորումներից: Այսպես, Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան:

2. Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները»:

Սահմանադրության վերոնշյալ դրույթից կարելի է եզրակացնել, որ նախ անձի իրավունքների և ազատությունների սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտման ու դրանց գործնական իրացման երաշխիքների ապահովման հիմքում պետք է ընկած լինեն միջազգային իրավական մոտեցումները:

Բացի այդ, վերը նշված սահմանադրական դրույթի ուժով անթույլատրելի է անձի հիմնարար իրավունքների և ազատությունների՝ միջազգային իրավական պահանջներին անհամաչափ և անհամատեղելի սահմանափակումը, այդ թվում՝ բավարար իրավական երաշխիքներ չտրամադրելով:

Ավելին, Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունք-

ների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր:

Սահմանադրության մեկ այլ՝ իրավական որոշակիության սկզբունքն ամրագրող 79-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ:

Անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ելակետային այս սահմանադրաիրավական մոտեցումների համակարգային դիտարկումը հիմք է տալիս պնդելու, որ անձի իրավունքները սահմանափակող ընթացակարգերի կիրառման հիմքերի, իրավունքի սահմանափակման տեսանկյունից դրանց բովանդակության և համարժեք իրավական երաշխիքների ամրագրումը պետք է ապահովվի օրենքով հստակ և որոշակիության բավարար աստիճան ունեցող իրավակարգավորումներով:

Այնուհետև, Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածը հռչակում է անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձի առնվազն հետևյալ իրավունքները՝

- իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ազատությունից զրկվելու պատճառներին, իսկ քրեական մեղադրանք ներկայացվելու դեպքում՝ նաև մեղադրանքի մասին տեղեկացվելու իրավունքը,

- իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկելու իրավունքը, որի վերաբերյալ դատարանը սեղմ ժամկետում որոշում է կայացնում և կարգադրում է նրան ազատ արձակել, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

Այսպիսով, Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի տառից, դրա երաշխիքային բովանդակությունը բացահայտող Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներից, ինչպես նաև Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի կարգավորումներից կարելի է եզրակացնել, որ անձի անձնական ազատության իրավունքին ցանկացած միջամտություն, անկախ դրա իրականացման՝ օրենքով նախատեսված հիմքերից և ընթացակարգերից, պետք է ենթադրի իրավունքի սահմանափակման բնույթին ու աստիճանին համարժեք իրավական երաշխիքների տրամադրում:

Կոնվենցիոն դրույթների այդպիսի մեկնաբանության պայմաններում ստացվում է, որ անձին ազատությունից զրկելը՝ անկախ այն բանից, թե դա իրականացվել է, ասենք, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի կամ քրեական դատավարության շրջանակներում, ձերբակալման կամ բերման ենթարկելու ինստիտուտների շրջանակներում, պետք է ապահովվի անձին որոշակի նվազագույն իրավունքներ տրամադրելով և միասնական երաշխիքներ ամրագրելով: Հետևաբար, ազատության իրավունքի սահմանափակման յուրաքանչյուր դեպքում անձը պետք է հնարավորություն ունենա իրացնել իր՝ որպես ազատությունից զրկված անձի՝ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածով հռչակված իրավունքները՝ ամրագրված բոլոր երաշխիքների լիարժեք պահպանմամբ:

Այս առումով հարկ է նկատել, որ Սահմանադրական դատարանն իր 2009 թվականի սեպտեմբերի 12-ի ՍԴՈ-827 որոշման մեջ, անդրադառնալով անձի անձնական ազատության սահմանադրաիրավական երաշխիքների և ազատությունից զրկվելու օրենսդրական ընթացակարգերի հարաբերակցության հարցին, նշել է, որ <<

Սահմանադրության 16 հոդվածի 1-ին մասում¹ ամրագրելով անձին ազատությունից զրկելու դեպքերը՝ սահմանադիրը միևնույն ժամանակ դրանցում արտացոլված նպատակներով և հիմքերով անձին ազատությունից զրկելու ձևերի ընտրությունը վերապահել է օրենսդրի հայեցողությանը՝ որևէ կերպ չկանխորոշելով, թե յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում կամ կոնկրետ նպատակին հասնելու համար ինչ դատավարական ընթացակարգային միջոցառումներ կարող են կիրառվել:

Դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումը որպես ելակետ ընդունելով՝ կարող ենք միանշանակ պնդել, որ օրենսդիրը, ազատությունից զրկելու կոնկրետ ընթացակարգի սահմանման, դրա նպատակների և հիմքերի որոշակիցման հարցում հայեցողություն ունենալով հանդերձ, պարտավոր է նախատեսել այնպիսի երաշխիքային նշանակության օրենսդրական կանոնակարգումներ, որոնք կբովանդակեն և կերաշխավորեն ազատությունից զրկված անձի սահմանադրական իրավունքները:

Իրավունքների սահմանափակման կամայականությունների դեմ իրավական երաշխիքների համարժեքությունը պետք է գնահատվի՝ հիմք ընդունելով իրավունքի սահմանափակման բովանդակությունը: Այլ կերպ ասած՝ իրավունքի բովանդակային ընդգրկման շրջանակների սահմանափակումն է, որ պետք է կանխորոշի համապատասխան իրավական երաշխիքների տրամադրման անհրաժեշտությունը:

Ասվածը նախևառաջ բխում է Եվրոպական դատարանի իրավաբանության հիմքում ընկած այն կարևորագույն սկզբունքից, որ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիան ուղղված է ոչ թե տեսական կամ պատրանքային իրավունքների, այլ գործնականում և արդյունավետ իրականացվող իրավունքների երաշխավորմանը: Այս տրամաբանությամբ Եվրոպական դատարանը բազմիցս նշել է, որ անձի իրավունքների սահմանափակման իրավաչափությունը գնահատելիս վերջինս կաշկանդված չէ ներպետական ֆորմալ ընթացակարգերով և իրավունքի գործնական երաշխավորումը գնահատում է՝ հիմք ընդունելով այդ իրավունքի իրացման կամ դրա սահմանափակման դեպքում համարժեք իրավական երաշխիքների բովանդակային ապահովումը:

Ավելին, միջազգային իրավական այս սկզբունքային մոտեցումները՝ կապված անձի իրավունքների նվազագույն ծավալի ապահովման և դրանց՝ ազատությունից փաստացի զրկվելու պահից անհապաղ իրացման հետ, կոչված են ոչ միայն ապահովելու անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման իրավաչափությունը, այլև անձի ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը:

Անձին ազատությունից զրկելու իրավական կառուցակարգերի և երաշխիքների ամրագրման պահանջն ուղղված է նաև Եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ վատ վերաբերմունքի չենթարկվելու բացարձակ իրավունքի ապահովմանը: Այսպես, Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի (ԽԿԿ) չափանիշներում ամրագրված են ոստիկանության կողմից ձերբակալված անձանց երեք իրավունքները. փաստաբանի և բժշկի մատչելիության իրավունքները և ձերբակալության մասին ազգականին կամ իր ընտրությամբ երրորդ անձին տեղեկացնելու իրավունքը:

¹ Խոսքը վերաբերում է 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության՝ անձի անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքն ամրագրող 16-րդ հոդվածին:

Այսպես, փաստաբանի մատչելիության իրավունքի հետ կապված՝ ԽԿԿ-ն ընդգծել է, որ այդ իրավունքը պետք է ապահովվի ազատությունից զրկված բոլոր անձանց, այդ թվում՝ վարչական՝ ազատությունից զրկելու պահից (և ոչ թե արձանագրությունը կազմելիս)¹:

ԽԿԿ-ն բազմիցս նշել է, որ ազատությունից զրկմանն անմիջապես հաջորդող ժամանակատվածում սպառնալիքի և ֆիզիկական բռնության ենթարկվելու ռիսկն ամենամեծն է: Հետևաբար ոստիկանության կողմից ձերբակալված անձանց համար փաստաբանի մատչելիության հնարավորությունը հենց այդ ժամանակահատվածում վատ վերաբերմունքի դեմ հիմնարար երաշխիք է:

ԽԿԿ-ն նաև ընդգծել է, որ փաստաբանի մատչելիության իրավունք պետք է տրամադրվի ոչ միայն հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվողներին, այլև ցանկացած անձի, ով ունի ոստիկանություն ներկայանալու և այնտեղ գտնվելու իրավական պարտականություն (օրինակ՝ «վկաները»):

ԽԿԿ չափանիշներում հատուկ կարևորվում են նաև ոստիկանությունում ձերբակալված անձանց՝ բժշկի մատչելիության, ինչպես նաև իրեն ազատությունից զրկելու մասին տեղեկացնելու իրավունքները:

Ավելին, ԽԿԿ-ն ազատությունից զրկված անձի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի երաշխիքների շարքում հատկապես կարևորել է, որ անձին կալանավորելու (ձերբակալելու) ժամկետը հաշվարկվի այն պահից սկսած, երբ անձը պարտավոր է հետևել ոստիկանության աշխատակցին: Այդ ժամանակը պետք է ամրագրվի կալանավորման (ձերբակալման) արձանագրության մեջ:

Վատ վերաբերմունքի չենթարկվելու արգելքն իր ամրագրումն է ստացել նաև ՀՀ սահմանադրության 26-րդ հոդվածում, համաձայն որի.

«1. Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի:

2. Մարմնական պատիժներն արգելվում են:

3. Ազատությունից զրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունք»:

Կոնվենցիայի 3-րդ և 5-րդ հոդվածների, ինչպես նաև դրանց իրավական երաշխիքներն արտացոլող սահմանադրաիրավական դրույթների կարգավորումները նախանշում են ազատությունից զրկված անձի այն նվազագույն իրավունքների համալիրը, որի գործնական իրացումն անհրաժեշտ նախապայման է անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի իրավաչափության ապահովման տեսանկյունից:

Ընդ որում, ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած ընթացակարգի շրջանակներում ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք, միջազգային պահանջների ձևակերպմամբ, պետք է ունենա առնվազն հետևյալ իրավունքները՝

1. անհապաղ տեղեկացվել իրեն ազատությունից զրկելու պատճառների մասին,

2. իրեն ազատությունից զրկելու վերաբերյալ անհապաղ տեղեկացնել իր ընտրած անձին,

3. փաստաբանի մատչելիության իրավունքը,

4. բժշկական զննության ենթարկվելու իրավունքը,

5. իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկելու և ազատ ար-

¹ Տե՛ս ԽԿԿ 2001 թվականի գեկույցը Վրաստանի վերաբերյալ, կետ 41:

ծավկելու իրավունքը, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

Բավարար որոշակիություն ունեցող օրենսդրական հիմքերի ամրագրման և դրանով պայմանավորված՝ իրավաչափ իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորման, ինչպես նաև սահմանադրական կարգավորումների հրամայականը ենթադրում են անձի ազատության իրավունքի ոչ իրավաչափ միջամտության դեմ իրավական կառուցակարգերի և երաշխիքների ամրագրում ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերում: Խոսքը հավասարապես վերաբերում է նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի կարգավորումներին (այսուհետ՝ ՎԻՎՕ):

ՎԻՎՕ-ն նախատեսում է անձին ազատությունից զրկելու հետևյալ իրավական կառուցակարգերը՝ **վարչական ձերբակալումը, բերման ենթարկելը և խախտողի բերումը:**

Վարչական ձերբակալման՝ որպես վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով վարույթի ընթացքում անձի նկատմամբ ներգործություն ապահովելու միջոցի հետ կապված կարգավորումները նախատեսված են ՎԻՎՕ 260-րդ, 261-րդ և 262-րդ հոդվածներում: Դրանք համապատասխանաբար սահմանում են վարչական ձերբակալման մասին արձանագրությանը ներկայացվող բովանդակային պահանջները՝ անչափահասի ձերբակալման մասին նրա ծնողներին կամ նրանց փոխարինող անձանց տեղյակ պահելու պահանջը, վարչական ձերբակալում իրականացնելու իրավագոր մարմինների շրջանակը և վարչական ձերբակալման ժամկետները:

Միևնույն ժամանակ, վարչական ձերբակալման վերաբերյալ առկա օրենսդրական կարգավորումներով չեն սահմանվում ազատությունից զրկված լինելու հանգամանքով պայմանավորված՝ անձի իրավունքները՝ որպես ազատության իրավունքի ոչ իրավաչափ սահմանափակման, ազատությունից զրկված անձի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դեմ իրավական երաշխիք:

Հիմք ընդունելով վերը նշված մեկնաբանությունները՝ միանշանակ կարելի է պնդել, որ առկա է ՎԻՎՕ՝ վարչական ձերբակալումը կարգավորող հոդվածները Սահմանադրությանը և Կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանեցնելու ակնհայտ անհրաժեշտություն այն առումով, որ խնդրո առարկա ընթացակարգերն անձի իրավունքների սահմանափակում ենթադրող բովանդակությամբ Կոնվենցիայի և Սահմանադրության կարգավորումների իմաստով համարվում են ազատությունից զրկում: Չնայած այն հանգամանքին, որ Սահմանադրությամբ և ՀՀ կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորություններով ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձ ունի համապատասխան նվազագույն իրավունքներ, վերը նշված հոդվածների ուժով անձը, զրկվելով ազատությունից, սակայն, ձեռք չի բերում այդ իրավունքները: Մասնավորապես, ՎԻՎՕ 262-րդ հոդվածի ուժով անձը կարող է ձերբակալվել մինչև 3 ժամ տևողությամբ, որն ակնհայտ ազատությունից զրկում է համարվում, բայց միևնույն ժամանակ չունի այն նվազագույն իրավունքները, որոնք բխում են Սահմանադրության 27-րդ և Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածների երաշխիքային կարգավորումներից:

Անդրադառնալով «բերման ենթարկելու» ինստիտուտի վերաբերյալ կարգավորումներին՝ պետք է նկատել, որ դրանք սահմանափակվում են ՎԻՎՕ 267-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերությամբ անձին բերման ենթարկելու՝ ոստիկանության լիազորության ամրագրմամբ: Մասնավորապես, նշված հոդվածի համաձայն՝ *սույն օրենսգրքի 401 -404, 406 -4012, 53, 147 հոդվածի երկրորդ մասով, 172 հոդվածներ*

րոպ, 175 հողվածի երրորդ մասով, 182 և 185 հողվածներով նախատեսված վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելիս վարչական պատասխանատվության ենթարկվող անձի ներկայությունը պարտադիր է: Ոստիկանության կամ ժողովրդական դատավորի կանչով ներկայանալուց խուսափելու դեպքում այդ անձը կարող է ոստիկանության կողմից բերման ենթարկվել:

Օրենսդրական այս կարգավորումից կարելի է թերևս եզրակացնել, որ «բերման ենթարկելու» նպատակը վարչական պատասխանատվության ենթարկվող անձի՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի քննությանը մասնակցելու պարտավորության ապահովումն է: Միննույն ժամանակ, «բերման ենթարկելու» հետ կապված վերոնշյալ կարգավորումները տրված են վարչական պատասխանատվության ենթարկվող անձի՝ իբրև վարույթին մասնակցող անձի իրավունքների և պարտականությունների ամրագրման և դրանց ապահովման համատեքստում: Մինչդեռ, քննարկվող հողվածի իմաստով անձին «բերման ենթարկելը»՝ որպես անձի անձնական ազատության իրավունքը սահմանափակող միջոցառում, ենթադրում է ինստիտուցիոնալ կանոնակարգումների նախատեսում: Այլ կերպ ասած՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի բնականոն ընթացքի ապահովմանն ուղղված այս միջոցառումը՝ իբրև ինստիտուտ, ենթադրում է համակարգային կանոնակարգվածություն՝ բերման ենթարկելու ընթացակարգերի հստակեցմամբ, անձի՝ որպես վարույթի մասնակցի կարգավիճակից բխող իրավունքներից զատ, ազատությունից զրկվելու փաստով պայմանավորված համապատասխան իրավունքների երաշխավորմամբ:

Այնուհետև, ՎԻՎՕ «Խախտողի բերումը» վերտառությամբ հողվածն ամրագրում է, որ *վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու նպատակով, եթե արձանագրություն կազմելը պարտադիր է, երբ տեղում այն կազմել հնարավոր չէ, խախտողը ոստիկանության աշխատողի կողմից կարող է բերվել ոստիկանություն:*

Բացի այդ, հողվածն ամրագրում է, որ որոշակի (հողվածում ամրագրված) վարչական իրավախախտումների դեպքում անձին ոստիկանություն բերելը կարող է *իրավախախտումները կանխելու, խախտողի անձը պարզելու և իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու նպատակ հետապնդել:*

ՎԻՎՕ 259-րդ հողվածն ամրագրում է, որ *վարչական իրավախախտումները կանխելու նպատակով, եթե սպառվել են ներգործության մյուս միջոցները, անձը պարզելու, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու նպատակով, եթե տեղում այն կազմելը հնարավոր չէ, և եթե արձանագրություն կազմելը պարտադիր է, գործերի ժամանակին ու ճիշտ քննումը և վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերով որոշումների կատարումը ապահովելու նպատակով թույլատրվում են անձի վարչական ձերբակալում, անձնական զննում, իրերի զննում և իրերի ու փաստաթղթերի վերցնում:*

Վերոնշյալ հողվածների բովանդակությունների համեմատական ուսումնասիրությունը վկայում է, որ անձին ազատությունից զրկելու՝ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսդրությամբ նախատեսված կոնկրետ ինստիտուտի կիրառումը կարող է կանխորոշվել հակաիրավական արարքների շրջանակով: Այսպես, օրինակ, բերման ենթարկելը՝ որպես վարչական պատասխանատվության ենթարկվող անձի պարտավորության ապահովման միջոց, կարող է կիրառվել ՎԻՎՕ 267-րդ հողվածի երկրորդ պարբերությամբ ամրագրված վարչական իրավախախ-

տումների վերաբերյալ գործերով: Բացի այդ, օրենսգրքով որոշակիորեն տարբերակված է ազատությունից զրկելու կոնկրետ ընթացակարգով պայմանավորված՝ այդպիսի հարկադրանքի միջոց կիրառելու սուբյեկտների շրջանակը:

Մինևույն ժամանակ, անձի ազատության իրավունքի լիարժեք ապահովումը վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի շրջանակներում ենթադրում է վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսդրությամբ խնդրո առարկա ինստիտուտների բովանդակային ինքնուրույնության ապահովում, ինչը կանխորոշվում է նախևառաջ այդ ինստիտուտների՝ օրենսդրությամբ սահմանված միմյանցից տարբերվող նպատակներով և հիմքերով:

Մինչդեռ, մեջբերված օրենսդրական դրույթների համեմատական ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի շրջանակներում անձին բերելու և ձերբակալելու ընթացակարգերի կիրառման նպատակները՝ իրավախախտի անձը պարզելու, իրավախախտումը կանխելու կամ արձանագրություն կազմելու առումով, մասնակիորեն համընկնում են: Ստացվում է, որ օրենսդրական գործող ձևակերպումների պայմաններում բավարար որոշակիությամբ հստակեցված չեն իրավունքի սահմանափակման տեսանկյունից նույնաբնույթ իրավական կառուցակարգերի տարբերակիչ առանձնահատկությունները:

Արդյունքում, ՎԻՎՕ վերոնշյալ կարգավորումների համեմատական ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս պնդել, որ նախ՝ հստակ տարանջատված չեն վարչական ձերբակալման, բերման ենթարկելու և բերելու ինստիտուտների նպատակները, կիրառման հիմքերը, ամրագրված չեն ազատությունից զրկված անձի իրավունքները, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթին մասնակցող անձանց կարգավիճակը, ում նկատմամբ կարող է կիրառվել այդպիսի միջամտություն:

Ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի հստակ և իրավական որոշակիության պահանջներից բխող իրավակարգավորումները բացակայում են՝ թե՛ այդ ընթացակարգերի նպատակների, կիրառման հիմքերի տարանջատման, թե՛ դրանց՝ որպես անձի ազատության իրավունքի սահմանափակում ենթադրող միջոցների կիրառմամբ պայմանավորված՝ անձի որոշակի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսդրությամբ անձին ազատությունից զրկելու՝ սահմանադրական և միջազգային իրավական մոտեցումներին համապատասխան կանոնակարգումների բացակայության խնդրի հետ կապված հարկ է նկատել, որ դեռևս 2012 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը ՀՀ սահմանադրական դատարան ներկայացրած դիմումի շրջանակներում իր մտահոգությունն էր հայտնել վարչական ձերբակալման ենթարկված անձի՝ այդ մասին այլ անձանց տեղյակ պահելու իրավունքի իրավակարգավորման և իրավակիրառ պրակտիկայի վերաբերյալ: Չնայած ՀՀ սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխություններով) 16-րդ հոդվածով ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձի՝ այդ մասին իր կողմից ընտրված անձին անմիջականորեն և անձամբ տեղեկացնելու իրավունքի ապահովման սահմանադրական պահանջին՝ ՎԻՎՕ 260-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված իրավակարգավորմամբ նշված իրավունքի իրացումը կրում էր միջնորդավորված բնույթ և կախվածության մեջ էր դրվում պաշտոնատար անձի հայեցողությունից:

Արդյունքում, Սահմանադրական դատարանը 2012 թվականի նոյեմբերի 23-ին

ՎԻՎՕ 260-րդ հոդվածի 3-րդ մասը ճանաչեց հակասահմանադրական: Սակայն խնդրո առարկա դրույթի՝ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելուն չհաջողդեցին վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի շրջանակներում անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման պատշաճ կառուցակարգերի, մասնավորապես՝ ազատությունից զրկված անձի իրավունքների անմիջական իրացման ապահովմանն ուղղված օրենսդրական փոփոխություններ:

Ազատությունից զրկված անձի իրավունքների ապահովման սահմանադրական պահանջի իրագործման և ազատությունից զրկման ընթացակարգի իրավաչափության ապահովման տեսանկյունից խիստ կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում անձին ազատությունից փաստացի զրկման պահի ճիշտ հաշվարկման ապահովումը: Այս հարցի լուծումն ունի ելակետային նշանակություն, քանի որ դրա հետ են կապվում անձի կողմից իրավունքների ձեռքբերումը և պետության համապատասխան պարտականությունների առաջ գալը: Այսպես, ՎԻՎՕ 262-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է, որ *վարչական ձերբակալման ժամկետը հաշվվում է արձանագրություն կազմելու համար խախտողին բերելու պահից:*

Սրա հետ կապված՝ հարկ ենք համարում նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության ընթացքում քննարկման առարկա են դարձել բազմաթիվ դեպքեր՝ կապված վարչական ձերբակալման ենթարկված անձին օրենքով սահմանված առավելագույն ժամկետից ավել անազատության մեջ պահելու հետ:

Վարչական ձերբակալման՝ օրենքով սահմանված առավելագույն ժամկետի խախտումներով այդպիսի իրավակիրառ պրակտիկայի հիմքում ընկած է անձի՝ ձերբակալվածի կարգավիճակ ձեռք բերելու սկզբնական պահի ճիշտ հաշվարկման խնդիրը: Այլ կերպ ասած՝ վերը նշված հոդվածի իմաստով «բերելու պահից» եզրույթը ազատությունից զրկման՝ սահմանադրական պահանջների և միջազգային իրավական մոտեցումների համատեքստում պետք է ենթադրի անձի ձերբակալման գործընթացի՝ անձին փաստացի ազատությունից զրկելու փուլը: Մինչդեռ, գործնականում անձի իրավունքների խախտումները՝ կապված ձերբակալման ժամկետների հետ, վկայում են, որ խնդրո առարկա դրույթը սահմանադրական պահանջներին հակասող մեկնաբանություն և կիրառություն է ստացել: Դա պայմանավորված է նաև նրանով, որ արհեստական բաժանում է իրականացված ազատությունից զրկելու մեխանիզմի առանձին տարրերի միջև: Իրականում այդ տարրերը պետք է դիտարկվեն իբրև միասնական մեխանիզմի մասեր, որոնցից թեկուզև մեկի ընթացքում արձանագրված խախտումը կարող է հանգեցնել ողջ մեխանիզմի փլուզմանը:

Իրավակիրառ պրակտիկայի իրավաչափությունը, մեր համոզմամբ, այս հարցում կարող է ապահովվել օրենսդրական կանոնակարգումների հստակեցմամբ՝ իրավունքների լիարժեք իրացումն ապահովելով անձին փաստացի ազատությունից զրկելու պահից, կամ օրենսդրական առկա ձևակերպումների՝ սահմանադրաիրավական մոտեցումներին համահունչ բովանդակային բացահայտմամբ և իրավակիրառման համար պարտադիր նշանակություն ունեցող մեկնաբանմամբ:

Կարծում ենք, որ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի ընթացքում անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի հստակ կարգավորումների բացակայությունն այնքանով, որքանով ամրագրված չեն ազատությունից զրկման յուրաքանչյուր դեպքում անձի՝ Կոնվենցիայով և Սահմանադրությամբ երաշխավորված նվազագույն իրավունքները և դրան համապատասխան իրավասու

մարմնի պարտականությունները, հակասում են ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ և 27-րդ հոդվածների պահանջներին:

Անձի՝ ազատությունից զրկվելու փաստով պայմանավորված նվազագույն իրավունքների երաշխավորման համատեքստում հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև ՎԻՎՕ՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի շրջանակներում ազատությունից զրկվելու իրավաչափության բողոքարկման հնարավորությամբ: Այսպես, ՎԻՎՕ 266-րդ հոդվածը սահմանում է, որ վարչական ձերբակալումը, անձնական զննությունը, իրերի զննությունը և իրերն ու փաստաթղթերը վերցնելը կարող են շահագրգռված անձի կողմից զանգատարկվել վերադաս մարմնին (պաշտոնատար անձին) կամ դատախազին:

Մեջբերված օրենսդրական կարգավորումից ուղղակիորեն բխում է, որ օրենսգիրքն ամրագրում է վարչական ձերբակալման իրավաչափության վիճարկման արտադատական կարգ: Ինչ վերաբերում է ազատությունից զրկման այլ ընթացակարգերի՝ բերման ենթարկելու և իրավախախտի բերման իրավաչափության վիճարկման իրավունքի ապահովմանը, օրենսգրքի համապատասխան կարգավորումներն ուղղակի բացակայում են:

Մինչդեռ, Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը, որի վերաբերյալ դատարանը սեղմ ժամկետում որոշում է կայացնում և կարգադրում է նրան ազատ արձակել, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի կարգավորման տառին համահունչ՝ ազատությունից զրկման փաստով պայմանավորված անձի միասնական իրավունքների ապահովման գաղափարի պատշաճ օրենսդրական արտացոլման հրամայականը ենթադրում է ազատությունից զրկման բոլոր ընթացակարգերի, մասնավորապես՝ խնդրո առարկա վարչական ձերբակալման, ինչպես նաև բերման ենթարկելու և իրավախախտի բերման դեպքերում անձի իրավունքների նվազագույն ծավալի, այդ թվում՝ իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափության՝ դատական կարգով վիճարկման իրավունքի ապահովում: Ընդ որում, սահմանադրական այս իրավունքի ամրագրումն ինքնանպատակ չէ: Դրա հիմնարար նշանակությունը անձի իրավական հնարավորությունն է ազատ արձակվելու՝ իրեն ազատությունից զրկելու ոչ իրավաչափության վերաբերյալ դատարանի որոշման հիման վրա:

Ասվածը հիմք է տալիս միանշանակ եզրակացնելու, որ ՎԻՎՕ 266-րդ հոդվածի կարգավորումները, ինչպես նաև բերման ենթարկելու և իրավախախտի բերման հետ կապված կարգավորումները՝ բողոքարկման համապատասխան կառուցակարգեր չնախատեսելու առումով, ուղղակիորեն չեն բավարարում Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասի պահանջները:

Վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի՝ սահմանադրական պահանջներին համապատասխանության առումով խնդրահարույց լինելու վերաբերյալ վերը նկարագրված եզրահանգումները հիմնվում են ոչ միայն դրանց տեսական վերլուծության ու մեկնաբանության, այլև Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության շրջանակներում վեր հանված այդպիսի բազմաթիվ դեպքերի գործնական քննության և թույլ տրված խախտումների վերհանման արդյունքների վրա:

Այս առումով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից արձանագրված

խնդրահարույց դեպքերն ապացույցն են այն բանի, որ անձի ազատության իրավունքի երաշխավորմանն ուղղված կոնվենցիոն և սահմանադրական դրույթները վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի շրջանակներում լիարժեք արտացոլող՝ հստակ ու որոշակի օրենսդրական կարգավորումների բացակայության պատճառով ձևավորվել է կայուն ոչ իրավաչափ պրակտիկա:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության ընթացքում քննության առարկա են դարձել բազմաթիվ դեպքեր՝ կապված անձին ազատությունից զրկելու հիմքերը չներկայացնելու, վերջինիս իրավունքներն ու պարտականությունները չպարզաբանելու, այդ թվում՝ այլ անձին իր գտնվելու վայրի մասին տեղեկացնելու, փաստաբանի մուտքը ոստիկանության բաժին չթույլատրելու հետ: Օրինակ՝ փաստաբանի մուտքը չի թույլատրվում ոստիկանության բաժին, կամ չի ապահովվում իր նախընտրած անձին տեղեկացնելու իրավունքն այն ոչ իրավաչափ պատճառաբանությամբ, թե անձն ընդամենը բերման է ենթարկվել և երբ ձերբակալվի, նրան այդ հնարավորությունը կտրվի: Ընդ որում, Սահմանադրության 27-րդ հոդվածը, ազատությունից զրկված անձի այդ իրավունքի իրականացման հետաձգման հնարավորություն նախատեսելով հանդերձ, ամրագրում է դրա իրավաչափության պայմաններ՝ հետաձգումը միայն օրենքով սահմանված դեպքերում, կարգով և ժամկետով՝ հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման նպատակով: Սահմանադրական դրույթից փաստորեն բխում է, որ այդ իրավունքի հետաձգման իրավաչափությունը պայմանավորվում է հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման նպատակի առկայությամբ, այսինքն՝ քրեական վարույթի շրջանակներում:

Բազմաթիվ են դեպքերը, երբ չնայած ազատությունից զրկված անձին ազատությունից զրկելու պատճառների մասին անհապաղ տեղեկացնելու սահմանադրական ուղիղ պահանջին, ընդհանրապես որևէ հիմք չի պարզաբանվում: Փոխարենը, օրինակ, ընդամենը նշվում է, որ ոստիկանության լրատվական ծառայությունը տարածել է հայտարարություն, և գործողությունների օրինականությունն էլ դրանով է պատճառաբանվում¹: Նույն կերպ, տարածված պրակտիկա է, երբ ազատությունից զրկելու պահին պատճառները պարզաբանելու փոխարեն նշվում է, որ դա կարվի ոստիկանության բաժնում կամ բաժին տանելու ճանապարհին: Ընդ որում, առանձին բողոքներ նույնիսկ վկայում են, որ բաժնում գտնվելու ընթացքում էլ չեն պարզաբանվում, այլ նշվում է, թե դա կարվի ձերբակալման պահին:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները, ինչպես նաև իրականացվող մոնիթորինգների արդյունքները վկայում են, որ խնդրո առարկա ընթացակարգերի հստակ կարգավորումների բացակայությունը հանգեցրել է իրավակիրառման պրակտիկայի ոչ իրավաչափությանը նաև այն առումով, որ գործնականում անձին ազատությունից փաստացի զրկման հստակ ընթացակարգ գոյություն չունի, որի շրջանակներում կապահովվեին ներգործության այդ միջոցի կիրառման իրավաչափության բոլոր երաշխիքները: Ասվածն առավել առարկայական դարձնելու համար բավարար է հիշատակել, օրինակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ ազատությունից զրկման վայրեր կատարած այցերի ընթացքում իրավասու մարմինների պարզաբանումները՝ կապված ազատությունից զրկելու փաստով պայմանավորված անձի իրավունքների ապահովման հետ: Մասնավորապես, ազատությունից զրկելու պատճառների, իր ընտրած անձին իր գտնվելու տեղի մա-

¹ <http://www.aravot.am/2016/06/25/708191/>

սին անհապաղ չտեղեկացնելու կամ առհասարակ առանց որոշակի պատճառի անձի նկատմամբ այդպիսի ներգործություն կիրառելու պրակտիկան ոստիկանության ծառայողների կողմից պատճառաբանվում է նրանով, որ փաստացի արգելանքի վերցված կամ ոստիկանական շենք բերված անձը դեռևս ձերբակալվածի և, հետևաբար, ազատությունից զրկվածի կարգավիճակ չունի, ուստի դեռևս կիրառելի չեն նույնիսկ ՎԻՎՕ՝ ձերբակալման հետ կապված առկա կարգավորումները:

Փաստորեն, օրենսդրական անկատար կարգավորումներից բխող այդպիսի իրավակիրառման պրակտիկայի արդյունքում անձը, փաստացի հայտնվելով անազատության մեջ, չի ապահովվում իր իրավունքի սահմանափակումից բխող երաշխիքներով: Դրանից բացի, ազատությունից զրկելը կապվում է միայն ձերբակալման հետ, որպիսի գործընթացը՝ որպես այդպիսի իրավունքներ երաշխավորող ընթացակարգ, ֆորմալ առումով սկսվում է ոստիկանական շենք բերելուց հետո անձի ձերբակալման գործընթացի «նախաձեռնմամբ»՝ ձերբակալման արձանագրություն կազմելով:

Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդրո առարկա ընթացակարգերի իրավաչափության ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ են հստակ կարգավորումներ նաև անձին ազատությունից զրկման փաստի առիթով արձանագրություն կազմելու, ազատությունից զրկված անձին այն հանձնելու, արձանագրության բովանդակությանը ներկայացվող պահանջների հետ կապված: Մինչդեռ պրակտիկան վկայում է, որ տարածում ունեն դեպքեր, երբ քաղաքացին բողոքում նշում է, օրինակ, բռնության գործադրման մասին, սակայն ոստիկանության կազմած արձանագրությունը չի պարունակում նշում այդ մասին, ինչի հիմքում ընկած է հենց օրենսդրական թերի կարգավորվածությունը:

Միջազգային չափանիշների և սահմանադրական կարգավորումների տեսանկյունից անթույլատրելի այս պրակտիկան մեծացնում է բռնությունների գործադրման վտանգը ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ, ինչն իր հերթին հանգեցնում է վատ վերաբերմունքի չենթարկվելու սահմանադրական իրավունքի խախտումների: Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներն են հենց վկայում այն մասին, որ խնդրո առարկա իրավակարգավորումների սահմանադրականության հարցի քննարկումը կարևորվում է նաև խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի չենթարկվելու սահմանադրական բացարձակ արգելքի և ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունքի ապահովման տեսանկյունից:

Ակնհայտ է, որ ազատությունից զրկման ընթացակարգերի նման արհեստական տարանջատման և ընթացակարգերի ձևական կողմով պայմանավորված՝ համարժեք իրավական երաշխիքների չտրամադրման պրակտիկան ուղղակիորեն հակասում է անձի իրավունքների ապահովման սահմանադրական սկզբունքներին:

Այսպիսով, խնդրո առարկա կարգավորումների և դրանց իրավակիրառման պրակտիկայի վերաբերյալ կատարված վերլուծությունից կարելի է եզրահանգել, որ ՎԻՎՕ քննարկվող ինստիտուտների իրավակարգավորումների սահմանադրականության հարցն ինչպես դրանց՝ Սահմանադրությանը հակասող կարգավորվածության, այնպես էլ բովանդակային ընդգրկման ծավալների, այսինքն՝ Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքների իրացումն ապահովող անհրաժեշտ իրավական լուծումների բացակայության մեջ է:

Այս առումով հարկ է նկատել, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր՝ 05.02.2010 թվականի ՍԴՈ-864 և 14.09.2010 թվականի ՍԴՈ-914 որոշումներում արտահայտել է իրավական դիրքորոշումներ Սահմանադրական դատարանի կողմից օրենքի բացի սահմանադրականության հարցի քննության իրավական հնարավորության առնչությամբ: Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-864 որոշմամբ սահմանվել է, որ «Սահմանադրական դատարանը գործի քննության շրջանակներում անդրադառնում է օրենքի այս կամ այն բացի սահմանադրականությանը, **եթե վիճարկվող նորմի բովանդակությամբ պայմանավորված իրավական անորոշությունն իրավակիրառ պրակտիկայում հանգեցնում է տվյալ նորմի այնպիսի մեկնաբանությանն ու կիրառմանը, որ խախտում է կամ կարող է խախտել կոնկրետ սահմանադրական իրավունք**»:

Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-914 որոշմամբ սահմանվել է, որ «Օրենսդրական բացը կարող է հանդիսանալ սահմանադրական դատարանի քննության առարկա միայն այն դեպքում, երբ օրենսդրության մեջ առկա չեն այդ բացը լրացնելու այլ իրավական երաշխիքներ կամ օրենսդրության մեջ համապատասխան իրավական երաշխիքների առկայության պարագայում ձևավորված է հակասական իրավակիրառական պրակտիկա, **կամ երբ առկա օրենսդրական բացը չի ապահովում այս կամ այն իրավունքի իրացման հնարավորությունը**: Հակառակ պարագայում իրավակարգավորման բացի սահմանադրականության հարցը ենթակա չէ սահմանադրական դատարանի քննությանը»:

Սահմանադրական դատարանի վերոնշյալ իրավական դիրքորոշումների համատեքստում անդրադառնալով խնդրո առարկա իրավակարգավորումների սահմանադրականության հարցին՝ միանշանակ կարելի է պնդել, որ ՎԻՎՕ՝ ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի գործող բավարար որոշակիություն և համապարփակություն չունեցող կանոնակարգումները, իսկ որոշ դեպքերում՝ այդպիսի կարգավորումների բացակայությունը չեն ապահովում Սահմանադրության 26-րդ և 27-րդ հոդվածների՝ որպես անմիջականորեն գործող հիմնական իրավունքների իրացման հնարավորություն՝ հանգեցնելով այդ իրավունքները խախտող իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորման:

Վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի կարգավորումների սահմանադրականության հարցի շրջանակներում հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև խնդրո առարկա իրավակարգավորումների հետ համակարգային առումով փոխկապակցված օրենսդրական այլ ակտերի դրույթներին:

Նախ, վարչական ձեռքարկման և բերման ենթարկելու ինստիտուտների՝ օրենսդրական և իրավակիրառման ոլորտներում առկա խնդիրների վերհանումն ու ներկայացումը հիմք են տալիս եզրահանգելու, որ այդ ընթացակարգերի հստակ կարգավորումները պետք է տրվեն հենց ՎԻՎՕ-ի՝ որպես վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի իրականացման կարգը սահմանող օրենքի շրջանակներում: Եվ այս տեսանկյունից «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները՝ մասնավորապես վարչական իրավախախտման վարույթի շրջանակներում անձի իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման հետ կապված ոստիկանության լիազորությունների շրջանակների, դրանց իրավաչափության իրավական երաշխիքների ամրագրման առումով, պետք է բխեցվեն

ՎԻՎՕ՝ անձի իրավունքների սահմանափակմամբ ուղեկցվող ընթացակարգերի կարգավորումներից՝ ապահովելով դրանցով ամրագրված բոլոր երաշխիքները:

Մինչդեռ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ մարդու խնդրանքով իր իրավունքների ու պարտականությունների ծանուցումը կատարվում է գրավոր: Ծանուցման ենթակա իրավունքների ցանկը և ծանուցման կարգը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

Այնինչ, Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի տառից, ինչպես նաև 75-րդ և 79-րդ հոդվածների՝ սույն վերլուծության մեջ բովանդակային բացահայտում ստացած ելակետային սահմանադրաիրավական մոտեցումներից բխում է, որ անձի անձնական ազատության իրավունքը սահմանափակող ընթացակարգերի բովանդակությունը՝ նախևառաջ անձի իրավունքների ամրագրման և դրանց ապահովման առումով, պետք է բացահայտվի օրենքի մակարդակում:

Վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու՝ օրենքով ամրագրված հստակ կառուցակարգերի և ընթացակարգերի բացակայության պայմաններում ոստիկանության կողմից ազատության իրավունքի սահմանափակմամբ պայմանավորված՝ անձի իրավունքների ցանկն ու դրանց ծանուցման կարգն իրենց ամրագրումն են ստացել ենթաօրենսդրական ակտով՝ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի հունիսի 14-ի «Մարդու իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումից բխող՝ ծանուցման ենթակա իրավունքների ցանկը և ծանուցման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 818-Ն որոշմամբ:

Միևնույն ժամանակ, ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, գործնականում չեն ապահովվում անգամ Կառավարության վերը նշված որոշման պահանջները, որպիսի հանգամանքը, մեր համոզմամբ, պայմանավորված է հենց սահմանադրաիրավական երաշխիքներին համահունչ օրենքով տրված իրավակարգավորումների բացակայությամբ:

Այնուհետև, «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի նույն հոդվածի 6-րդ մասն ամրագրում է, որ ոստիկանությունը պարտավոր է ձերբակալված անձանց իրական հնարավորություն ընձեռել օգտվելու իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքից, ոստիկանություն բերելու պահից սկսած՝ երեք ժամվա ընթացքում, տեղյակ պահել նրանց հարազատներին, իսկ նրանց բացակայության դեպքում՝ աշխատանքի կամ ուսման վայրի վարչակազմին՝ նրանց գտնվելու վայրի մասին:

Այս առումով, անձի անձնական ազատությունը երաշխավորող սահմանադրաիրավական մոտեցումների տեսանկյունից վերոնշյալ օրենսդրական կարգավորումն այնքանով, որքանով ամրագրում է ոստիկանության պարտականությունն ապահովելու անձի՝ իր գտնվելու տեղի մասին տեղեկացնելու իրավունքը ոստիկանություն բերելու պահից սկսած՝ երեք ժամվա ընթացքում, ուղղակիորեն չի ապահովում Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջները:

Այսպիսով, իրականացված վերլուծության արդյունքները հիմք են տալիս պնդելու, որ ազատությունից զրկելու մեխանիզմի գործադրման սկզբնական պահ պետք է համարել անձին փաստացի արգելանքի վերցնելը՝ անկախ նրա նկատմամբ կիրառվող ներգործության միջոցի ֆորմալ անվանումից կամ անձի կարգավիճակից: Ըստ այդմ էլ, անձի համար պետք է առաջանան հետևյալ իրավունքները՝

1. անհապաղ տեղեկացվել ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին,

2. իրեն ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվի իր ընտրած անձը,

3. փաստաբանի իրավունքը,

4. բժշկական զննության ենթարկվելու իրավունքը, այդ թվում՝ իր նախընտրած բժշկի կողմից,

5. իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկելու և դատարանի կողմից ազատ արձակվելու իրավունքը, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

Իրավախախտում կատարած լինելու հիմքով անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգի շրջանակներում վերը նշված համընդհանուր իրավունքներից բացի՝ պետք է ապահովվի նաև լռություն պահպանելու անձի իրավունքը:

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ АДМИНИСТРАТИВНОМ АРЕСТЕ И ЗАДЕРЖАНИИ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Арман Татоян

Защитник прав человека Республики Армения,

Судья ad hoc в Европейском суде по правам человека,

Доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ,

кандидат юридических наук

Статья посвящена комплексному исследованию ряда проблем правовых регулирований процедур административного ареста и задержания. В частности, автором был проведен всесторонний анализ международно-правовых стандартов по защите права на личную свободу. В пределах проведенного исследования автором также были анализированы конституционные основы права на личную свободу, раскрыв правовое содержание конституционной концепции лишения свободы.

В свете международных подходов и конституционно-правовых гарантий были рассмотрены не только законодательные регулирования данных институтов, но и проблемы их правоприменения, тем самым предвещая как научно-теоретическое, так и практическое значение данного исследования. В результате проведенного анализа автором были выявлены основные факторы законодательного и практического характера, препятствующие обеспечению необходимых процессуальных гарантий при лишении свободы лица в рамках производства административного правонарушения. Тем самым, на основе результатов исследования были выдвинуты научно обоснованные предложения по устранению данных проблем и по реализации конституционного права каждого на личную свободу.

ISSUES ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS DURING ADMINISTRATIVE ARREST AND APPREHENSION IN THE CONTEXT OF THE CONSTITUTIONAL CONCEPT OF DEPRIVATION OF LIBERTY

Arman Tatoyan

*Human Rights Defender of the Republic of Armenia,
Ad Hoc Judge at European Court of Human Rights,
Docent at the YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics,
Candidat of Legal Sciences*

Within the scope of this article a number of issues concerning the legislative regulations of the procedures of administrative arrest and apprehension have been discussed. Particularly, the comprehensive study on the international standards for the protection of the right to personal liberty has been done. Within this research, the author has analyzed constitutional foundations of the right to personal liberty, revealing the legal content of the constitutional concept of deprivation of liberty as well.

In the light of the international and constitutional principles, the legislative regulations of these institutions as well as the practical aspects have been discussed, thus predetermining both theoretical and practical importance of this analysis. As a result, the author has raised the main problems of providing the procedural guarantees for the persons deprived of liberty within the procedure of administrative offences. Further, the author has drawn evidence-based conclusions of solving those problems and realizing the constitutional right to personal liberty.

Բանալի բառեր - վարչական ծերբակալում, բերման ենթարկել, ազատությունից զրկում, անձնական ազատության իրավունք, իրավախախտի բերում, ազատությունից զրկված անձ, իրավունքների ապահովում, ընթացակարգային երաշխիքներ:

Ключевые слова: административный арест, задержание, лишение свободы, право на личную свободу, привод правонарушителя, лишенное свободы лицо, обеспечение прав, процессуальные гарантии.

Key words: administrative arrest, apprehension, deprivation of liberty, right to personal liberty, brought of the offender, person deprived of liberty, protection of rights, procedural guarantees.